

Nemožné soužití aneb Proč se rodiče rozcházejí

Pohled matek samoživitelek¹

Štěpánka Pfeiferová

Impossible Life Together or Why Parents Split up

Single Mothers' Views

ABSTRACT During the past two decades, the Czech Republic has been confronted with important changes. From the individual point of view, both professional and private lives have been transformed. In the private domain, the forms of family and partnership life have changed. Diminution of family units caused by a growing number of divorces and one-parent families has been one of the most significant tendencies. While observing these transformations, we have to look for the causes of partnership instability.

This paper presents the findings of a qualitative inquiry focused on the experiences of chosen single mothers, their perception of the pre-divorce situation and the principal sources of tensions in their lives together with the fathers of their children. It appears that the main problem of the common life is the prevailing traditional division of work between partners and its incompatibility with female participation in the changing labour market.

KEYWORDS breadwinning, divorce, family, housework, partnership

Česká republika prodělala v posledních dvou desetiletích množství významných změn. Pád komunistického režimu v listopadu 1989 byl následován obdobím ekonomické a politické transformace, doprovázené sociálními a kulturními proměnami a potažmo změnami hodnot, životního stylu a forem společenského života (Tuček a Machonin et al. 2003). Zásadní přeměny se nevyhnuly ani instituci rodiny; v jejím rámci se umenšuje význam instituce manželství, s čímž souvisí rozšíření nesezdaných soužití, růst počtu rozvodů a neúplných rodin, odkládání rodičovství spojené s poklesem úhrnné plodnosti či rostoucí počet osob žijících bez partnera (Fialová 2005, Rabušic 2001). Všechny tyto jevy svědčí o tom, že se do popředí sociálního života dostává individuum se svými potřebami a zájmy, rodina ztrácí na stabilitě a problematizuje se otázka sociální soudržnosti (Beck 2004).

Sociální studia. Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity, 4/2009. S. 93–111. ISSN 1214-813X.

¹ Stať se opírá o výsledky kvalitativní sondy, jež byla provedena v rámci projektu „Souvislosti proměn pracovního trhu a soukromého, rodinného a partnerského života“ (MPSV 1J034/05-DP2). Její zpracování bylo podpořeno stipendiem Komerční banka / CeFReS 2008/2009. Autorka by na tomto místě ráda poděkovala dvěma anonymním recenzentům za podnětné připomínky, jež přispěly k dokončení textu, a redakci za jazykovou úpravu.

Způsoby, jakými si jednotlivci organizují svůj soukromý, rodinný a partnerský život, do značné míry vycházejí z vnějších podmínek, jež v České republice prodělaly od roku 1989 zcela zásadní změny. Pracovní trh, který se u nás začal etablovat v 90. letech 20. století, je určován rostoucí globalizací, tlakem na intenzitu a flexibilitu pracovní doby, nezaměstnaností, pracovní migrací apod., což se musí nutně odrážet ve způsobu, jakým si lidé organizují svůj soukromý život, volný čas či životní styl. Od jednotlivých aktérů je vyžadována časová i prostorová flexibilita podle potřeb zaměstnavatele, ochota ke zvyšování kvalifikace atd. Tlak na plnění požadavků trhu se přitom stupňuje spolu s tím, jak roste nejistota práce (Večerník a Matějů 1998). Na druhou stranu se ovšem také objevují nové formy práce a pracovní režimy odpovídající potřebě harmonizace pracovního a soukromého života: roste a diverzifikuje se nabídka forem zkrácené pracovní doby, rozšiřuje se spektrum výdělečných činností, které lze vykonávat z domova, a tím se částečně stírá hranice mezi soukromým a veřejným (Dudová 2008).

V rodinném životě dochází ve stejné době k návratu ke způsobům reprodukce běžným v západních evropských zemích, které s sebou přinesly zásadní proměny demografické struktury České republiky. Formy uspořádání soukromého života se diverzifikují, přičemž lze vysledovat tendenci ke zmenšování velikosti domácností a nukleární rodiny. Tento jev není pouze projevem nízké porodnosti u nás, ale rovněž výsledkem rostoucí rozvodovosti a nestability partnerských svazků, tedy stále častějšího vzniku neúplných rodin.²

Česká republika se dnes hodnotou úhrnné rozvodovosti 0,5 řadí mezi evropské země s nejvyšší rozvodovostí.³ Tento ukazatel rostl v celém poválečném období, nicméně od 90. let 20. století se jeho růst zrychlil, a to i přesto, že v roce 1999 proběhly legislativní změny, jejichž cílem bylo zpřísnit podmínky rozvodu (Fialová 2005). Hodnota úhrnné rozvodovosti se v současnosti ustálila na hladině, která odpovídá rozpadu poloviny původně uzavřených manželství (Vohlídalová 2006).

Dle některých sociologů jsou uvedené jevy důsledkem procesu individualizace, dlouhodobě reflektovaného ve společenských vědách. Ulrich Beck a Elisabeth Beck-Gernsheim (1995) například soudí, že v momentě, kdy se individualizační proces začíná týkat obou pohlaví, dochází k destabilizaci manželských a partnerských svazků, neboť zapojení žen do veřejné oblasti vede k protichůdnému působení požadavků pracovního trhu a očekávání spojených s péčí o rodinu a o domácnost, jež je vůči ženám nadále vyvíjeno. Ženy sice obvykle obětují své kariérní ambice ve prospěch vytváření rodinného zázemí pro muže, avšak s postupující individualizací tak činí s čím dál tím menší ochotou. Muži zároveň obvykle nejsou schopni změnit své rodinné chování a právě tento rozpor vede podle Becka a Beck-Gernsheim k napětí v partnerských vztazích.

Teorie oslabení sociální koheze v důsledku postupující individualizace se táhnou jako červená nit dějinami sociologie a jsou ostatně do jisté míry samotným *raison d'être* celé disciplíny. Cílem tohoto textu však není podat přehled teorií o tom, proč v soudobé společnosti

² V rodinách s dětmi se odehrává 60–70 % všech rozvodů (Dudová 2007: 87).

³ Úhrnná rozvodovost udává podíl manželství končících rozvodem (za předpokladu zachování intenzit rozvodovosti podle délky trvání manželství z daného roku po dalších zhruba třicet let). Předběžný údaj za rok 2008 (zdroj: ČSÚ 2009).

dochází stále častěji k rozpadům manželství a partnerských svazků, nýbrž ukázat, jak si příčiny rozvodu či rozchodu vykládají ti, kdo prošli touto zkušeností, a jaké konkrétní problémy mohou vyvstat v soužití partnerů. K prozkoumání této otázky byla zvolena skupina osob, jež reprezentují nejtypičtější formu neúplných rodin u nás – matky samoživitelky.⁴

Metodologie sběru dat

Výzkum, jehož výsledky jsou předmětem této stati, byl koncipován jako prohloubení dosavadních znalostí o rozvodové problematice, získaných především prostřednictvím reprezentativních dotazníkových šetření. Byť tato data představují bohatý a různorodý materiál, umožňující lépe pochopit okolnosti rozchodu manželských či nemanželských párů, o konkrétních motivacích jednotlivců se z nich mnoho nedozvíme. Pakliže se bádání zaměřuje na příčiny rozchodu partnerů, vychází se obvykle z oficiálních důvodů uváděných při rozvodovém řízení a jako takových zaznamenaných v hlášeních o rozvodu. Dle Českého statistického úřadu, který tyto údaje eviduje, jsou nejčastějšími příčinami rozpadu manželství rozdílnost povah (64,5 %), „ostatní příčiny“ (19,8 %) a nevěra (3,4 %).⁵ Ke zjišťování skutečných motivů, skrývajících se za těmito kategoriemi, však bylo potřeba použít metod kvalitativních, jež umožňují ptát se jednotlivců na příčiny jejich jednání.

Prozkoumat, jakým způsobem se proměny společnosti posledních dvaceti let promítají do světa soukromí a jak se naopak rodinná situace odráží v pracovních a jiných navenek orientovaných strategiích jednotlivců, bylo hlavním cílem výzkumu „Souvislosti proměn pracovního trhu a soukromého, rodinného a partnerského života“ (dále jen *Proměny*), prováděného oddělením Gender a sociologie Sociologického ústavu AV ČR.⁶ V jeho rámci bylo uskutečněno deset kvalitativních sond, z nichž jedna se zaměřila na studium zkušeností žen, jež bychom mohli označit jako samoživitelky. Rozhovory s těmito ženami umožnily získat hlubší vhled do domácností, v nichž se odehrál manželský či partnerský rozchod, a tedy zhodnotit otázku, za

⁴ Žádost o rozvod podávají ve většině případů ženy a většinou jsou to právě ony, kdo získávají po rozvodu děti do vlastní péče. V roce 2000 byla žádajícím v 68 % případů žena, v roce 2008 tomu tak bylo v 65 % případů (zdroj: ČSÚ 2008). Podle Sčítání 2001 se v České republice ženy stávají hlavami neúplných rodin v 85 % případů (Kuchařová 2005: 8).

⁵ Data za rok 2007 (zdroj: ČSÚ 2008).

⁶ Jedná se o projekt č. 1J034/05-DP2 řešený v rámci Národního programu výzkumu na léta 2004–2009 tematického programu „Moderní společnost a její proměny.“ Výzkum byl rozdělen na dvě etapy. V první z nich (2005–2006) bylo provedeno rozsáhlé šetření na reprezentativním vzorku populace České republiky, jehož cílem bylo extenzivně zmapovat aktuální formy pracovního a soukromého života v různých skupinách a segmentech české populace a jejich vzájemný vztah. Výběrový soubor čítal 5510 respondentů (2778 mužů a 2732 žen) ve věku 25–54 let. V druhé etapě výzkumu (2006–2008) bylo realizováno deset kvalitativních hloubkových sond, jež byly zaměřeny na specifické sociální skupiny. Jednalo se o takové skupiny, u nichž bylo možné předpokládat, že společenské proměny přelomu tisíciletí se výrazným způsobem promítly do jejich biografie, které se zformovaly pod vlivem současných trendů v pracovním nebo rodinném chování, či ty, jež nelze dobře postihnout kvantitativními metodami. Pro bližší informace viz www.soc.cas.cz/promeny.

jakých okolností se pro některého z aktérů stává partnerský vztah natolik neúnosným či nevýhodným, že se rozhodne pro jeho ukončení i přesto, že jsou v rodině přítomny děti.

Nástrojem k naplnění stanovených cílů se stalo provedení dvaceti hloubkových polostandardizovaných rozhovorů, jejichž základní tematické okruhy a klíčové otázky byly zčásti stanoveny předem, některá témata však byla v souladu s *grounded theory* identifikována až na základě vlastních kategorií a interpretací dotazovaných žen.⁷ Záměrem uvedené kvalitativní sondy bylo nejen objasnit hlavní důvody rozpadu partnerských svazků, nýbrž také zjistit, jak se tyto ženy vyrovnávají s novou situací, jak ji vnímají, jaké zdroje mobilizují a jak se jim daří v nových podmínkách skloubit pracovní závazky se závazky rodinnými. Aby bylo možné zachytit vzájemný vztah mezi pracovní a soukromou sférou, bylo potřeba vybrat pro uskutečnění rozhovorů komunikační partnerky, které se musí angažovat v obou oblastech zároveň, tedy ženy, jež vykonávají nějakou výdělečnou činnost, mají alespoň jedno dítě ve věku do deseti let a žijí bez partnera. Právě u těchto žen lze navíc předpokládat, že přítomnost malých dětí mohla být partnery vnímána jako překážka v rozchodu, kterou při svém rozhodování museli brát v úvahu.

Patnáct z celkového počtu dvaceti informátorek bylo vyhledáno prostřednictvím internetu, kde si dotyčné ženy podaly inzerát za účelem seznámení, ostatní komunikační partnerky byly získány metodou „sněhové koule“. Ze skutečnosti, že většina informátorek byla nalezena díky tomu, že aktivně hledá partnera, lze mimo jiné vyčíst, že dotazované ženy i přes zkušenost rozpadu manželství či partnerství nerezignovaly na partnerské vztahy jako takové a že v našem vzorku převažovaly osoby, které nechtějí zůstat dlouhodobě v pozici osamělé matky.

I přes zmíněná kritéria výběru komunikačních partnerek se podařilo sestavit výběrový soubor, který se skládal z žen na různých socioprofesionálních pozicích, v různém věku, s různým vzděláním a v různých krajích České republiky, u nichž lze předpokládat odlišné motivy a strategie na pracovním trhu i v soukromém životě.

Byť nelze zkušenosti matek samoživitelek vnímat jako všezahrnující pohled na situaci rozvodu či rozchodu a pro úplné pochopení souvislostí bychom museli provést rozhovory s dalšími skupinami aktérů, provedená studie poskytuje přehled častých motivů pro ukončení vztahu s partnerem a – alespoň jak doufám – vystihuje nejdůležitější problémy partnerského soužití z pohledu představitelk nejtypičtější formy neúplných rodin.

Individualizace v biografích žen

V sociologické teorii se v posledních letech objevují koncepce, jež vysvětlují zánik tradiční rodiny jako důsledek individualizačního procesu (např. Beck 2004, Giddens 1992, Singly 2003, 2004). Jedním z projevů individualizace je zapojení všech jedinců bez ohledu na pohlaví do trhu práce. A jelikož je právě pracovní sféra oblastí, která je spojována s auto-

⁷ *Grounded theory*, v češtině obvykle nazývaná „zakotvená teorie,“ je založena na induktivní analýze informací získaných v terénu. Nejde v ní tedy o to ověřovat předem zkonstruované teoretické systémy, ale o vytváření teorie teprve na základě sebraných poznatků (bližze viz Strauss a Corbinová 1999).

nomií a možností plně rozvíjet vlastní osobnost, jedinci si prostřednictvím placené práce konstruují svou sociální identitu čitelnou pro ostatní. Práce se postupně stala nástrojem konstrukce a potvrzování identity pro obě pohlaví a umožnila ženám ekonomicky se osamostatnit. Jejich seberealizace tak přestává být spojena výhradně s manželstvím a rodinným životem (Beck a Beck-Gernsheim 1995).

Abychom zjistili, zda skutečně ženy k seberealizaci potřebují mít nějaké zaměstnání, bylo na místě zjistit, jaký postoj k placené práci mají vybrané matky samoživitelky. Rozhovory s nimi ukázaly, že pro většinu z nich zaměstnání není jen nutným zlem vyplývajícím z nutnosti finančně zajistit rodinu:

Já bych bez práce být nemohla. Já si myslím, že když jsou nějaké maminky, které jsou doma, tak to bych se zbláznila. Já když bylo klukům tři roky, tak jsem šla do práce aspoň na půlúvazek, protože si myslím, že to člověku i tak nějak zvýší sebevědomí. Takové ty na pracáku, to nechápu.

(Hana, 38 let, zdravotní sestra, 2 synové 9 let)

I kdybych měla partnera, který by nás zabezpečil finančně, a nemusela bych se starat o finance, tak bych určitě nezůstala doma. Já nejsem typ člověka, který by byl doma od rána a celý den doma myl okna a pral a uklízel. Pro mě je to zpestření, ta práce.

(Pavčina, 37 let, provozní pracovnice, dcera 14 let, syn 6 let)

Dneska je taková doba, že ta žena se snaží, ne aby byla závislá na muži, ale chce taky dokázat svoje nějaké schopnosti, které má, a chce vlastně do té rodiny přispět taky peníze. A samozřejmě, protože je to dennodenní kolotoč s tím dítětem, tak chce taky trošku změnu a vypadnout, protože je to opravdu náročné.

(Věra, 39 let, podnikatelka, dcera 20 let, syn 2 roky)

Dotázané ženy spojují výkon profese s obohacením každodenního života, rovněž je však pro ně nástrojem ke zvyšování sebevědomí. Vzhledem k tomu, že na rozdíl od domácích činností, jež jsou často pokládány za „méněcenné aktivity“, je měřítkem hodnoty práce systém finančního ohodnocení, představuje peněžní příjem potvrzení hodnoty vykonané práce, a tedy i hodnoty sebe sama. Důraz na samostatnost, který by bylo možné ze zájmu o placenou práci vyčíst, však nemusí být pro ženy sám o sobě cílem:

Vzhledem k dnešní situaci určitě bych chtěla být někde zaškatulkovaná, dělat něco, co mě baví, a tím pádem být vlastně jakoby sama se sebou spokojená, mít sebevědomí a tu rodinu zajistit a nemuset se na nikoho spoléhat. Kdyby to bylo v dnešní době, určitě bych studovala, určitě bych jezdila do zahraničí, získávala zkušenosti. Protože dneska je to těžké, po ekonomické stránce. A rozvodů přibývá a samoživitelka je spousta, takže ta ženská, když zůstane sama a je zabezpečená, tím líp pro ni.

(Ilona, 35 let, finanční poradkyně, dcery 15 a 7 let)

Ilonin výrok se dotýká samotné podstaty individualizace a s ní spojené nestability soukromého života. Na jedné straně se ukazuje, že osamostatnění žen, jejich zapojení do trhu práce a stále větší přístup ke vzdělání umožňuje ženám fungovat samostatně, bez pomoci partnera, a tím zjednodušuje rozpad partnerských svazků, na druhé straně je však snaha o dosažení

vyšší kvalifikace a lepší možnosti uplatnění na pracovním trhu zároveň (často neuvědomovanou) strategií žen v situaci nejistoty v soukromém životě. Rostoucí rozvodovost a obavy ze ztráty partnera nutí ženy k posilování vlastních zdrojů, k zvyšování vzdělanostního, sociálního i ekonomického kapitálu. Ženy chtějí, avšak zároveň **musí** být schopny se o sebe postarat bez pomoci partnera.

Snaha o samostatnost se tak ukazuje být nejen důsledkem postupující individualizace společnosti, ale zároveň také jednou ze strategií, jíž se jedinci vyrovnávají s důsledky této individualizace. Je však potřeba podotknout, že ne všechny komunikační partnerky se s touto strategií ztotožňují. Našli bychom mezi nimi rovněž ženy, jež by upřednostnily delegování role živitele rodiny na muže a k samostatnosti byly donuceny spíše situací rozvodu než vlastní potřebou autonomie. Olga, dvaatřicetiletá podnikatelka a matka pětiletého syna, má například zcela jinou představu o tom, co by mohlo vést ke zlepšení finanční situace její rodiny:

Jediná možnost prostě je najít si nějakého chlapa, který to začaluje.

Dalo by se tedy říci, že vedle žen usilujících o vlastní nezávislost existuje skupina žen, která ve snaze zabezpečit sebe a své děti vyvíjí tradiční strategie spojené s hledáním vhodného partnera-živitele. V podmínkách rostoucí nestability manželství a partnerských vztahů obecně jde ovšem o stále méně výhodný postup a je evidentní, že ženy, jež sázejí spíše na svou autonomii, se budou se situací rozvodu či rozchodu vyrovnávat lépe.

Příčiny rozchodu

Je patrné, že placená práce hraje v životě žen důležitou roli a přispívá k jejich osamostatnění. Tato skutečnost sama o sobě ovšem ještě nevysvětluje, co je důvodem rozpadu manželství a partnerských vztahů. Aby bylo možno odpovědět na tuto otázku, bylo potřeba se zaměřit při analýze rozhovorů na to, co bylo z pohledu těchto žen hlavní příčinou rozpadu manželství nebo partnerského vztahu, kdo rozchod inicioval a co mu předcházelo.

Ve výpovědích komunikačních partnerek je zřejmý rozdíl mezi okolnostmi rozchodu s partnerem u svobodných matek, které často s partnerem nežily nebo žily jen krátce, a matek rozvedených, majících za sebou více či méně dlouhodobou zkušenost partnerského soužití. Čtyři z pěti svobodných matek v našem vzorku byly „opuštěny“ partnerem, a to většinou ještě před narozením dítěte. Rozvedené ženy byly oproti tomu ve většině případů samy iniciátorkami rozvodu a tři z patnácti rozvedených matek, které se nerozvedly z vlastní vůle, tak představují spíše výjimku.

Z pohledu dotázaných žen je rovněž možno identifikovat odlišné motivace mužů a žen k ukončení vztahu. Pokud ukončil vztah s některou z informátorek její partner, bylo to podle nich obvykle ze dvou důvodů: buďto byl příčinou odchod k jiné partnerce, nebo nezáměr o založení rodiny s respondentkou.

Zdá se, že *mužův nový milostný vztah* je převládajícím motivem, který může z hlediska dotazovaných žen vést muže k podání žádosti o rozvod. Z pohledu opuštěných manželek tyto muži „odcházejí k jiné ženě“:

Manžel si prostě usmyslel, že po čtrnácti letech manželství to potřebuje pravděpodobně změnu, a tak si našel přítelkyni a odešel s dvěma taškami.

(Pavčina, 37 let, provozní pracovnice, dcera 14 let, syn 6 let)

Druhým důvodem mužů k ukončení vztahu s matkou vlastního dítěte je z pohledu žen *nepřipravenost či neochota založit rodinu* s touto ženou. Zkušenost s touto příčinou rozchodu mají pochopitelně ženy, které s otcem dítěte nebyly oddány:

Já jsem měla přítele a dohodli jsme se, že chceme dítě, s tím, že až bude dítě, tak se vezmeme. No a já jsem otěhotněla a přítel přišel na to, že mě vlastně vůbec nemá rád a že hodlá hledat skutečnou lásku a nechal mě.

(Romana, 40 let, administrativní pracovnice, syn 9 let)

Jeho tatínek, když zjistil, že jsem těhotná, tak prostě už nás nechtěl. A už kdysi dávno jsem si říkala, že nikdy bych nenutila muže k tomu, aby si mě vzal, i když bude dítě na světě, protože ani to dítě toho muže neudrží.

(Zdeňka, 38 let, ekonomka, syn 2 roky)

Ve Zdeňčině příběhu bylo narození dítěte nezamýšleným důsledkem vztahu se ženatým mužem, a pociťuje tudíž jistou míru vlastní odpovědnosti za svou situaci:

On v té době byl ženatý. A já jsem prostě nechtěla mu rozbít rodinu, nechtěla jsem, aby někdo říkal, ty jsi ta příčina toho. Já jsem po něm nic nechtěla.

Ukončení vztahu mužem je dotázanými ženami ve většině případů interpretováno jako amorální čin „sobeckých a nezodpovědných“ mužů, jenž stojí u zrodu obtížné situace matky samoživitelky. Pouze jediná informátorka se snaží partnerovo chování ospravedlnit a přebrat za něj odpovědnost:

Měla jsem pocit, že mi nepomáhá. Ale nedokázala jsem to asi vyslovit nahlas. Asi dostatečně důrazně nahlas. Takže tím, že já jsem to neřekla... Já jsem jenom naznačovala, ale dneska už vím, že naznačování chlapům nestačí. Oni chtějí jasno. Jasnou větu. A prostě nedokázala jsem to říct nahlas, ale chovala jsem se tak. Takže jsem byla protivná a chlapi nechtějí mít doma protivnou ženskou, která neřekne, co jí je vlastně.

(Tereza, 31 let, prodavačka, dcera 6 let)

Zcela jiná situace nastává, pokud se iniciátorem rozchodu stala sama komunikační partnerka. Zde si ženy nechávají záležet na tom, aby dostatečně vysvětlily své motivace a byly případnými příjemci svých sdělení pochopeny. Ve vyprávění matek samoživitelek o příčinách, jež je vedly k ukončení vztahu, se objevila čtyři schémata, odpovídající čtyřem kategoriím motivů: finanční důvody, nevyhovující dělba práce v domácnosti, násilné či psychopatologické chování partnera a povahová odlišnost partnerů.

Neshody ohledně financování rodiny se ukazují být častým „kamenem úrazu“ manželství. Některým ženám se zdá, že jejich partner nepřispívá do společného rozpočtu dostatečně, případně – pokud je bez zaměstnání – že neplní tradiční roli živitele vůbec:

Ze začátku to bylo úplně úžasné, manžel nosil peníze, já jsem vydělávala a šlo to. Pak ke konci jsem vydělávala jenom já, manžel něco potřeboval, a pak už to šlo začátek konce... Protože jsem si myslela, že vlastně víkendy dřou, a myslím, že hodně pracuju, měla jsem dost přesčasů a on se nějak moc nesnažil.

(Hana, 38 let, zdravotní sestra, 2 synové 9 let)

Situace se vyhrocuje, pokud muž nejenže do rodinného rozpočtu nepřispívá, ale navíc ho svými aktivitami neúměrně zatěžuje. Dvě informatorky řešily rozvodem finanční krizi rodiny způsobenou dluhy manžela v podnikání:

Ta firma sice funguje, ale není na tom ani tak dobře, aby si manžel vyplácel plat. Takže pro nás to není vůbec žádný přínos. Nám to jenom úplně zničilo vztahy, takže jsme rozvedení a naše vztahy jsou úplně katastrofa. Ono je to tak, že on plat nemá a já plat budu mít vždycky, protože děti v tom nenechám. Takže celý život mi to budou strhávat, protože to je přes milion. Takže z toho já jsem měla hrozný strach, že budou narůstat další a další dluhy. Tak proto jsem podala žádost o rozvod a od té doby teda se mě aspoň tohle netýká.

(Lenka, 35 let, účetní, dcery 6 a 4 roky)

Vztahy se ovšem mohou komplikovat nejen z důvodu nedostatečného přísunu peněz ze strany muže. Finanční situace rodiny se většinou zhoršuje po nástupu ženy na mateřskou dovolenou, což rovněž může vyvolat zásadní rozpory mezi partnery, a to zejména v případě, že žena dříve přispívala do domácnosti nezanedbatelným příjmem a po narození dítěte se stává závislá na příjmu manžela. Tak tomu bylo v případě Blanky, šestatřicetileté účetní a matky čtyřleté dcery, která před nástupem na mateřskou dovolenou pracovala jako vedoucí manažerka:

Když jsme vydělávali oba, dokud všechno bylo tak nějak v pohodě za moje peníze, tak nebyl žádný problém, a jakmile jsem začala být závislá, tak začaly být velké problémy.

Důvodem k rozchodu, který se ve výpovědích komunikačních partnerek objevoval nejčastěji, byla neúčast partnera na životě rodiny, především jeho *nepodílení se na domácích pracích*:

Když se malý narodil, tak já byla po císaři a manžel mi s ničím nepomohl, protože přišel, lehnul si k televizi, nohy na stůl. Když teda přišel vůbec domů. Pravidelně chodil domů tak ve tři ráno.

(Denisa, 21 let, obchodní zástupkyně, syn 1 rok)

Pokud se muž na chodu domácnosti nepodílí a nepřináší do domácnosti ani příjem, který by byl pro fungování rodiny rozhodující, získávají ženy pocit, že partnera vlastně k ničemu nepotřebují:

Já jsem se stejně starala vždycky o všechno sama, tak pak jednoho dne mi došla nějak asi trpělivost, tak jsem tenkrát řekla, že to můžu být sama, když stejně všechno dělám sama. Tak jsem se vlastně odstěhovala a za čtvrt roku jsme se rozvedli.

(Natálie, 41 let, účetní, dcery 22 a 20 let, syn 7 let)

Překvapivě velký počet respondentek odhalil ve svém vyprávění zkušenost s *alkoholismem partnera, spojeným často s domácím násilím*:

Manžel byl alkoholik, bil mě, pak když začal bít i děti, tak jsem od něj odešla. Vlastně odcházela jsem s igelitkou a třemi dětmi k rodičům.

(Soňa, 36 let, prodavačka, dcery 14 a 9 let, syn 12 let)

Násilné chování nemusí být ovšem spojeno vždy s alkoholismem a nemusí se vždy uplatňovat vůči partnerce:

Ten otec se začal už v těhotenství projevovat velice psychopatickými projevy. A jelikož napadnul dvakrát moje dítě z prvního manželství, tak tím pádem vlastně jsem ho vyhodila z baráku.

(Věra, 39 let, podnikatelka, dcera 20 let, syn 2 roky)

Odlišnost povah nebo názorů je komunikačními partnerkami jako dostatečný důvod k rozchodu prezentován jen zřídka. Většinou ho uvádí v kombinaci s jinými krizovými aspekty vztahu a jen u jediné z dotazovaných žen konstituuje tato příčina sama o sobě centrální problém společného života, mající za následek rozchod:

On byl úplně jinak založený než já. Chtěla jsem mít rodinu a chtěla jsem tady zařizovat, on chtěl cestovat. On měl přátele sportovce, já spíš zase takové ty humanisty. Prostě jsme si nevyšli vstříc tady v tom a nedopadlo to dobře.

(Ilona, 35 let, finanční poradkyně, dcery 15 a 7 let)

Není bez zajímavosti, že pro komunikační partnerky, jež se setkaly s nevěrou partnera, nepředstavuje tato skutečnost důvod k rozchodu:

Měl jinou partnerku, ale já v tom nevidím důvod toho rozpadu. Jako že ty problémy byly v něčem jiném a tohle bylo jenom takové vyústění.

(Klára, 26 let, redaktorka, syn 3 roky)

Takže víceméně to bylo pak kvůli... no já nechci říct, že kvůli nevěře. Protože nevěra není pro mě důvod k rozchodu. Ale prostě jsme se rozešli, že asi nebyl spokojený.

(Tereza, 31 let, prodavačka, dcera 6 let)

Zdá se, že nevěra pro tyto informátorky představuje spíše jen projev nebo důsledek nefunkčnosti vztahu a snaží se proto hledat jiná vysvětlení příčin rozpadu partnerství.

Při celkovém pohledu na motivy, které v případě dotázaných matek samoživitelek vedly jednoho z partnerů k ukončení vztahu, je patrná značná diskrepance mezi oficiálně uváděnými příčinami rozvodu a jejich zdůvodněním při hloubkovém rozhovoru. Je však evidentní, že realita vykreslená komunikačními partnerkami je pouhou dílčí realitou konstruovanou ženami v porozchodové situaci. Pro získání komplexnějšího obrazu o kauzálních souvislostech rozchodu by bylo potřeba srovnat představené interpretace žen s interpretacemi jejich mužských protějšků. Některá opakující se schémata ve výpovědích žen nicméně umožňují vyabstrahovat nejdůležitější třecí plochy, které mohou v ženách vzbudit potřebu ukončit partnerské soužití: dělba domácích prací a financování domácnosti. Podívejme se proto blíže na to, co ženám konkrétně při dělení domácích povinností a financování rodiny vadí.

Genderová dělba práce v rodině

Přestože se od 60. let 20. století ženy v masovém měřítku uplatňují na pracovním trhu, odpovědnost za domácí práce leží i nadále převážně na bedrech žen (Dudová 2007, Chaloupková 2005). Česká společnost patří k těm, jež se vyznačují značnou diskrepancí mezi pracovním vytížením žen a rozdělením domácích prací. Ženy v České republice se dlouhodobě a extenzivně zapojují na pracovním trhu, což bylo v minulých desetiletích dáno především nutností dvou příjmů pro udržení chodu domácnosti, fungováním poměrně husté sítě předškolních státních zařízení a tradicí silné mezigenerační výpomoci (Hašková 2005). Dnes jsou české ženy jedny z nejzaměstnanějších v Evropě. Přispívá k tomu mimo jiné omezené využití zkrácených úvazků, dané především nízkým reálným příjmem, který nedovoluje většině jedinců snížit počet odpracovaných hodin, nedostatečnou nabídkou částečných úvazků ze strany zaměstnavatelů a řadou nevýhod, které ze zkrácených úvazků či zkrácené pracovní doby plynou. Nepracující ženy představují v českém kontextu spíše výjimku (Vohlídalová 2006).

Vysoká zaměstnanost a vzdělanost žen, rostoucí nároky zaměstnavatelů na výkonnost a zhoršující se dostupnost předškolních zařízení jsou však v příkrém rozporu se stereotypním pojetím rolí v rodině, v němž péče o děti a o domácnost připadá téměř výhradně na ženy (Kuchařová 2005). Intenzivní zapojení žen na pracovním trhu tak vedlo k jejich dvojímú zatížení.

Výzkum Proměny potvrzuje uvedená tvrzení o tradičním uspořádání genderových rolí. V rodinách většiny respondentů z dotazníkového šetření leží hlavní díl domácích prací na ženě: 63 % respondentů uvedlo, že většinu domácích prací vykonává žena, 32 % deklarovalo, že se na většině domácích prací podílí oba partneři a 5 % respondentů odpovědělo, že většinu domácích prací vykonává muž. Četné výzkumy se v posledních dvou desetiletích pokusily kvantifikovat množství práce vykonávané v domácnosti ženami a muži (např. Bierzová 2006, Tuček et al. 1998, Chaloupková 2005). Ukazuje se, že ženy plní většinu povinností spojených s domácností, i když vykonávají časově a psychicky náročnou práci. Dokonce i v rodinách, kde vykonává výdělečnou aktivitu pouze žena, leží břímě domácích povinností výhradně na ženě v 45 % případů a v dalších 40 % jsou domácí práce rovnoměrně rozděleny mezi partnery (Vohlídalová 2006: 18). Muži tedy přebírají péči o domácnost jen výjimečně, a to i tehdy, když žena zastává tradičně mužskou roli živitele.

Od žen se naopak očekává, že v případě potřeby obětují své individuální zájmy ve prospěch rodiny jako celku, a pokud je to nutné, vzdají se vlastní kariéry pro blaho svých dětí (Beck a Beck-Gernsheim 1995). K nejčastějším ústupkům v profesním životě patří změna zaměstnání, zkrácení pracovní doby či rezignace na zvyšování kvalifikace, což často znemožňuje navyšovat kulturní kapitál žen pro období, až děti odrostou:

Nastoupila jsem na Bulovku na chirurgii, tam jsem dělala asi osm let, pak jsem vzhledem k tomu, že manžel si to nepřál – směny, víkendy a to, tak jsem šla na ambulance na kardiologii.

(Hana, 38 let, zdravotní sestra, 2 synové 9 let)

Určitě jsem chtěla studovat. Bohužel teda jsem se špatně vdala, a pak jsem otěhotněla a tím se to všechno odvíjelo.

(Ilona, 35 let, finanční poradkyně, dcery 15 a 7 let)

V interpretačních schématech matek samoživitelek, jež se zúčastnily kvalitativní sondy v rámci výzkumu Proměny, vykrytalizovaly čtyři základní modely rodinného uspořádání před rozchodem partnerů, od „rovnostářského“ rozdělení až po uspořádání, v němž žena plní jak roli pečovatelky, tak roli výhradního živitele.

Rodinné uspořádání, v němž se *muž i žena rovným dílem podílejí na činnostech v domácnosti*, patří spíše ke vzácnějším modelům soukromého života informantek. Asi nejrovnoměrněji byly činnosti mezi manžele rozděleny v rodině Pavlíny:

Tam nebyl problém, aby si stoupl k žehlicímu prknu a vyžehlil třeba cíchy. U nás ta činnost nebyla nikdy rozdělená. Když bylo potřeba, tak vzal hadr a vytřel podlahu, nedělalo mu to problémy.

Toto uspořádání přitom může fungovat buďto na bázi rozdělení činností na „mužské“ a „ženské“, které ovšem jsou co do časové náročnosti srovnatelné, nebo na principu rovné účasti na domácích činnostech. Zajímavé je, že ve všech takto fungujících párech ukončil vztah muž odchodem k jiné ženě. Bylo by proto na místě zjistit prostřednictvím rozhovorů s těmito muži, zda právě rozdělení prací v domácnosti, nutící muže zapojovat se do tradičně „ženských“ aktivit, nemohlo být jednou z příčin, která přispěla k rozchodu muže s komunikační partnerkou.

Druhý model uspořádání rodinného života se etabloval v párech, v nichž žena ve sledovaném období, bezprostředně předcházejícím rozchodu, nevykonávala výdělečnou aktivitu z důvodu mateřské nebo rodičovské dovolené. V tomto období dochází k nejvýraznější specializaci partnerů, kteří ve své rodině aplikují tradiční schéma *muž-živitel, žena-pečovatelka*:

Jelikož jsem byla doma, tak když manžel přišel z práce, měl nakoupeno, uvařeno, vlastně jsem dělala všechno já.

(Soňa, 36 let, prodavačka, dcery 14 a 9 let, syn 12 let)

Některé z dotázaných žen pociťují, že muži vnímají mateřskou dovolenou jako období, kdy ženy nemusí pracovat, proto předpokládají, že jejich partnerky budou kompenzovat povinnost muže finančně zabezpečit rodinu úplným zajištěním chodu domácnosti:

On to bral tak, že já jsem vlastně na dovolené doma, tak si užívám a nemám co dělat.

(Denisa, 21 let, obchodní zástupkyně, syn 1 rok)

Ženy ovšem nemají pocit, že by práce v domácnosti a péče o malé děti byla méně vysilující než práce placená, a očekávají určitý podíl muže na domácích činnostech i přesto, že samy tráví převážnou většinu času doma. Pokud muž neparticipuje ani na aktivitách, jež jsou v domácnosti považovány za „mužské“, pociťuje to žena jako nezáměr či aroganci ze strany partnera. Denisa pokračuje:

On řekl, že když vydělává peníze, tak že já budu dělat všechno ostatní. Takže jsem tahala pešky nákupy pět kilometrů a vůbec mu to nevadilo.

Třetí model rozdělení rolí odpovídá běžné praxi v českých rodinách.⁸ Jde o uspořádání, v němž se *oba partneři podílejí na finančním zabezpečení rodiny a žena zároveň odpovídá za péči o domácnost*. Toto rozdělení činností se stává problematické především po narození dětí, tedy po znásobení povinností, jež se s péčí o domácnost pojí:

Ke konci jsme měli víceméně společné peníze a o domácnost jsem se starala právě jako že já, myslím, že manžel moc ne, což mě hrozně štvalo ve chvíli, kdy se narodil syn, že před tím mi to tolik nevadilo. Ale že jedna věc je, že se staráte o to dítě, a máte dělat i všechno okolo, tak to mě dost rozčilovalo.

(Klára, 26 let, redaktorka, syn 3 roky)

V situaci plného pracovního vytížení se ženy žijící v tomto rodinném uspořádání potýkají s tím, co Arlie R. Hochschild (2003) nazývá druhou směnou („second shift“). Dvojití zatížení v nich pochopitelně vyvolává pocity nespokojenosti:

Já když přišla z odpolední, tak jsem si myslela, že děti budou vykoupané, protože jsem chodila domů v 7, starší syn aspoň napsaný úkol a najezení a oni de facto... nebylo nic. Takže já přišla domů a další vlastně směna. A večer padnete do postele a ještě když po vás něco potom chce v té posteli a vy jste úplně vyřízená, tak pak prostě vznikne další hádka. To se nedá vydržet.

(Šárka, 33 let, dělnice, syn 14 let, dcera 10 let)

Extrémním rodinným uspořádáním z hlediska zatížení ženy je situace, kdy *žena sama pečuje o domácnost a zároveň je výhradním živitelem rodiny*. Toto převzetí odpovědnosti za obě sféry života rodiny nastává ve chvíli, kdy muž ztratí zaměstnání, neúspěšným podnikáním upadne do dluhů či přestane z různých důvodů přispívat do rodinného rozpočtu, přitom ale nevyvíjí žádnou aktivitu, kterou by se více zapojil do péče o domácnost. Potvrzuje se, že i když muž přestane hrát tradiční roli živitele, nemotivuje ho to k převzetí nebo alespoň k částečnému výkonu role pečovatele. Funkce pečovatelky tak na ženě spočívá bez ohledu na to, kdo zabezpečuje rodinu z finančního hlediska. Lze říci, že takové rozdělení odpovědností představuje jakýsi předstupeň situace matky samoživitelky, v níž žena prakticky zvládá stejné množství povinností. Některé komunikační partnerky dokonce pociťují úbytek práce po rozchodu:

Já bych naopak řekla, že co jsem sama, mám najednou víc volného času, než jsem měla dřív. Najednou... sice se musím starat o to dítě, o to jsem se starala vždycky, ale ubyla mi starost o toho mužského. Nemusím třeba denně vařit teplou večeři.

(Natálie, 41 let, účetní, dcery 22 a 20 let, syn 7 let)

Mám víc času pro sebe. Takového toho doma, že třeba i sedím nebo si hraju víc s dětmi. Prostě není tady nikdo navíc, kdo potřebuje, abych já pro něj neustále něco dělala.

(Lenka, 35 let, účetní, dcery 6 a 4 roky)

⁸ Viz např. výzkum Dělna práce v rodině 2001. Praha: ČSÚ 2002.

V rodinném uspořádání tedy u komunikačních partnerek převažují modely založené na pojmání ženy jako osoby odpovědné za fyzickou údržbu domácnosti a jejích jednotlivých členů. Jednotlivé typy rozdělení domácích činností se liší především podílem přispívání muže a ženy do rodinného rozpočtu, nikoli však mírou participace mužů na péči o domácnost. Ta zůstává až na ojedinělé případy v rukou žen.

Pokud se muži přece jen do rodinného života zapojují, činí tak především v oblasti trávení volného času a některých nerutinních domácích činností, jakými jsou například drobné opravy v domácnosti. Ve vztahu k dětem provádějí spíše zábavné nebo „kvalifikované“ rodičovské úkony (Singly 2004: 276), jakými jsou učení, sport, výlety či hra, a to obvykle v přesně vymezeném a dopředu naplánovaném čase. Ženy oproti tomu ve většině rodin zajišťují péči o čistotu domova, stravu, odívání, zdraví a hygienu jednotlivých členů domácnosti a z větší části dbají na „základní“ výchovu dětí. Provádí tak zejména nekvalifikované a neustále se opakující činnosti, jež musí být zajišťovány s každodenní pravidelností:

To v téhle společnosti tak funguje, že žena má žehlení, praní, uklízení, mytí nádobí, starání se o děti, krmení, vaření a mužský teoreticky, když už teda náhodou je potřeba něco opravit, tak když to neumí on, tak to dá někomu jinému, anebo si to ta ženská nakonec opraví sama.

(Věra, 39 let, podnikatelka, dcera 20 let, syn 2 roky)

Účast na domácích pracích vnímají muži jako „dobrovolnou“ pomoc partnerce ve snaze ulevit jí od jejích povinností, kterou muži vykonávají nad rámec vlastních povinností. Většina matek samoživitelek, které měly příležitost žít s partnerem, a tedy zakusit dělbu práce v domácnosti, vyjádřila nespokojenost s postojem mužů k výkonu domácích činností. Ti totiž mnohdy od ženy automaticky očekávají, že bude pečovat o jejich společnou domácnost, bez ohledu na její pracovní vytížení:

To berou jako samozřejmost, že je naklizeno, navařeno. Kdy to dělám, to už je jedno.

(Hana, 38 let, zdravotní sestra, 2 synové 9 let)

Jinak že by nějakým způsobem byli nadšení z toho, že manželka doma dělá všechno a on může ležet na gauči, tak oni to asi spíš berou jako samozřejmost.

(Jiřina, 38 let, finanční poradkyně, syn 18 let, dcera 1 rok)

To, co komunikačním partnerkám na této skutečnosti vadí, je především absence jakéhokoliv ocenění ze strany partnera.

Jednou z překážek, na které narážejí ženy, jež by eventuelně toužily po redistribuci domácích prací mezi partnery, jsou četné stereotypy (Tuček et al. 1998), sdílené a reprodukované nejen muži, ale také ženami samotnými:

Já třeba jsem přišla i do rodin, kde mi přijde, že se nikdo nestará o domácnost. Myslím si, že ženy jsou dneska emancipované víc než je zdravo, a není to tím, že by to chtěly, je to dobou, tím, že cítí ten tlak a chtějí rodinu udržet za každou cenu nad vodou, takže se vrhají do všech aktivit. Takže už pochopitelně nestíhají různé věci, které by zase stíhaly, kdyby byly doma. Už není tak perfektně uvařeno, není tak perfektně čisto, není tak perfektně uspokojený ten manžel, a tím pádem ta rodina jaksi trpí.

(Ilona, 35 let, finanční poradkyně, dcery 15 a 7 let)

Při pohledu na vlastní situaci jsou ženy schopny zaujmout individualistické stanovisko touhy po seberealizaci, při hodnocení ostatních však spíše aplikují zavedená schémata pohledu na roli muže a ženy v rodině:

Když je samozřejmě člověk, který užívá rodinu a ta ženská nemusí, no tak ať se stará o chod domácnosti. Pak je zase otázka, jestli to té ženské vyhovuje. Mně by to třeba nevyhovovalo. Já, i kdybych měla movitějšího partnera k sobě, tak bych určitě doma nezůstala.

(Pavčina, 37 let, provozní pracovnice, dcera 14 let, syn 6 let)

Některé z komunikačních partnerek zase preferují přijmout na svá bedra roli výhradní pečovatelky z nedůvěry ve schopnosti svých mužských protějšků. Na otázku, zda by si dokázala představit, že by její děti vychovával jejich otec, odpovídá jedna z informátorek:

Samozřejmě si dovedu představit situaci, kdy by to fungovat muselo. Ale určitě by to bylo mnohem horší, než když je vychovávám já. Protože já jsem spolehlivá a mám jiné priority. Nepotřebuju dělat kariéru a jsem schopná se obětovat.

(Lenka, 35 let, účetní, dcery 6 a 4 roky)

Rovné příležitosti tedy nejsou blokovány jen neochotou mužů pečovat o děti, ale i neochotou žen svěřit děti mužům.

Představy o ideální domácnosti

Jak by tedy mělo v očích informátorek vypadat rozdělení rolí v domácnosti? V rozhovorech s vybranými ženami se vyprofilovala dvě základní schémata rodinného uspořádání, která by informatorky považovaly za ideální. Několik komunikačních partnerek pocíťuje nostalgii vůči tradiční specializaci muže a ženy. Muž by měl být podle nich hlavním garantem finančního zabezpečení rodiny, zatímco žena by měla odpovídat za péči o domácnost. I v tradičním uspořádání rodiny by však dotázané ženy očekávaly pomoc partnera s domácími pracemi:

Táta má být chleba a máma cit. To je odpradávná tak zakódované v lidech. Čili táta se má postarat o ekonomickou sféru rodiny a máma by měla udržet chod domácnosti a nějakým způsobem udržovat tu rodinu, čistotu a děti. Ale pochopitelně když ten mužský pomůže, tak to je fajn.

(Ilona, 35 let, finanční poradkyně, dcery 15 a 7 let)

Neznamená to však, že by podobným způsobem smýšlející ženy chtěly ze svého života zcela eliminovat placenou pracovní činnost. Pakliže by však chtěly nějakou práci vykonávat, neměla by pro ně představovat ekonomickou nutnost, nýbrž by měla mít charakter doplňkové činnosti, napomáhající k seberealizaci:

Já jsem si myslela, že manžel bude mít firmu, která bude prosperovat, a já třeba někde v kanceláři mu budu jenom tak pomáhat, ale ne na celý den. Prostě byla taková idea, že já se budu věnovat hlavně dětem. Že tady budu pro ně. A ne pro práci.

(Lenka, 35 let, účetní, dcery 6 a 4 roky)

Pakliže se uvedeným ženám nedaří tento svůj ideál realizovat, a to ani v okamžiku, kdy žijí s partnerem, je to především proto, že jejich příjem je pro ekonomické zajištění rodiny nepostradatelný.

Preference tradiční dělby rolí však není převažujícím schématem v představách žen o ideálním uspořádání domácnosti. Celé tři čtvrtiny komunikačních partnerek by si přály mít rodinu, v níž by se oba partneři dělili rovným dílem o výdělečné aktivity i o údržbu domácnosti a péči o děti. Nemají sice shodný názor na to, o které činnosti by se v domácnosti měl starat muž a o které žena a zda by se měli muži zaměřovat jen na některé domácí povinnosti, nebo zda by se měli podílet na všech domácích úkonech, důležité však pro ně je, aby muž na pracích spojených s chodem domácnosti aktivně participoval a stával se tak pro rodinu přínosem:

Chci po tom člověku, když bychom spolu žili, že když vidíme oba dva, že něco je potřeba udělat, tak to prostě jeden z nás musí udělat. Abych vydělávala, on vydělával a on si přišel domů a lehl si na kanape a jako že bude mít servis: plnou ledničku, uvařeno, nažehleno, masáž, vypráno, čistou vanu, naleštěné boty, tak to opravdu nejde. Ženské, mužské role neřeším, já řeším praktické úkoly v krátké době. Tvůj hrnek je s lógrem, no tak si ho umyj. Jako to nemůžu všechno stíhat.

(Margareta, 29 let, koordinátorka volnočasových aktivit, syn 6 let)

V době, kdy finanční zabezpečení rodiny není výsadní doménou muže, je z hlediska žen nezbytné, aby se muž podílel na chodu domácnosti i jiným způsobem. Úleva v podobě finančního přínosu je totiž pro ženy méně viditelná než aktivní pomoc v domácnosti a pokud ji muž své partnerce neposkytuje, žena získává postupně pocit, že muže pro fungování rodiny nepotřebuje:

Když potom bydlíte v bytě, tak ten chlap v podstatě nemá doma co dělat, a aby se mi válel na kavalci, no tak to může jít rovnou a to si to můžu udělat všechno sama. To ho teda opravdu nepotřebuju.

(Jiřina, 38 let, finanční poradkyně, syn 18 let, dcera 1 rok)

Žena zkrátka nechce být na veškerou práci v domácnosti sama, neboť muž také není na přispívání do rodinného rozpočtu sám.

Rizika výkonu „mužské“ role

Viděli jsme, že ženy ve stále větší míře participují na trhu práce, což problematizuje roli pečovatelky, jež je jim nadále připisována. Co se ale mezitím děje s muži nebo lépe řečeno s jejich rolí hlavního živitele?

Dotazníkové šetření výzkumu Proměny ukázalo, že pokud muži nezvládají při plném pracovním nasazení skloubit práci s péčí o rodinu, snaží se zvládat spíše práci na úkor rodiny. Potvrzuje se, že vzhledem k tomu, že pro muže se výkon placené pracovní aktivity překrývá s výkonem tradiční role živitele, podřizují se tlakům trhu práce na maximální výkon a flexibilitu ve větší míře než ženy, a to především po narození dětí, kdy muž musí vykompenzovat chybějící příjem partnerky na mateřské a později rodičovské dovolené (Beck

a Beck-Gernsheim 1995, Víznerová a Vohlídalová 2006).⁹ Ovšem čím více času muži zasvětili finančnímu zabezpečování rodiny, tím je vyšší pravděpodobnost, že veškerá odpovědnost za péči o domácnost bude spočívat na jejich partnerech, což zvyšuje ve vztahu napětí:

Většinou ti mužští přijdou domů, jsou unavení, najedí se a jsou rádi, že jdou spát. Podnikání je jednou z hlavních příčin rozvodů, že vlastně ti lidé se odcizili a ta ženská sedí celý den doma, stará se o děti, stará se o domácnost, on pak přijde, jenom přinese peníze, ale to není všechno.

(Věra, 39 let, podnikatelka, dcera 20 let, syn 2 roky)

Vzhledem k tomu, že ženy stále častěji od mužů vyžadují participaci na péči o děti a o domácnost, muži se paradoxně vystavují riziku nespokojenosti partnerky tím více, čím více se snaží dostát svým závazkům spojeným s rolí živitele rodiny.

Nespokojenost se ovšem nemusí rodit jen v hlavách partnerek. Některé informatorky si samy uvědomují, že vysoké nároky na výdělek mohou v mužích vyvolávat pocit, že jsou soustavně přetěžováni, a chápou, pokud muži projevují se stávající situací nesouhlas:

Největší dohady jsou kolem peněz. Že něco hodně stojí, a že když by pak člověk třeba chtěl něco pro syna nebo zaplatit kroužek nebo lyžařský výcvik, všechno to stojí peníze. Takže muži někdy můžou mít pocit, že ta žena hodně utrácí a oni že musí jenom pracovat a pracovat.

(Zdeňka, 38 let, ekonomka, syn 2 roky)

Určitě 40 % mužských nebo i možná víc hledá nějaké své únikové cesty. Ze své zamířovanosti, ze svého takového depresivního stavu, že nedokážou zabezpečit rodinu, nebo že tu ženskou nedokážou udělat šťastnou. Ta žena si myslí třeba, že mají na víc, a oni se cítí tak strašně utlačováni, že jdou někam, kde jsou pochváleni i za minimum.

(Ilona, 35 let, finanční poradkyně, dcery 15 a 7 let)

Muži jsou však na současném trhu práce vystaveni ještě dalšímu, protichůdnému riziku. Nezaměstnanost a s ní spojená nejistota práce ohrožují tradiční model rozdělení rolí v domácnosti, a tím také identitu muže coby živitele (Beck a Beck-Gernsheim 1995). Pokud je muž z účasti na pracovním trhu vyloučen, je žena nucena přebrat „mužskou“ roli a její protějšek ztrácí dominantní postavení na poli finančního zajišťování rodiny. V interpretacích komunikačních partnerek přebírá žena spolu s tradičně mužskými povinnostmi a s funkcí živitele částečně i mužskou identitu:

Ženské makají na 100 procent a ještě vlastně zajišťují tu rodinu. Skoro převzaly i roli živitele té rodiny, že se z nich jako pomalu stávají chlapi.

(Ilona, 35 let, finanční poradkyně, dcery 15 a 7 let)

---

⁹ V dotazníkovém šetření výzkumu Proměny byla položena otázka, jak respondenti zvládají pracovní a rodinné povinnosti. Polovina (49,8 %) mužů z těch, kterým zvládání obojího činí potíže, odpovědělo, že zvládá práci na úkor rodiny. U žen tento poměr činil 25,5 %, a nejčastěji se u nich setkáváme s tvrzením, že zvládají obojí tak naplň (53,9 % oproti 38,6 % u mužů). Přitom 60,5 % mužů, kteří zvládají spíše jen práci, žije v jedné domácnosti s partnerkou a s dětmi.

Pak vlastně mužský, když nemá tu mužskou roli, tak vlastně tu mužskou roli musí převzít žena... Ta žena si to bere na sebe, místo aby si užívala schopností něžnosti a krásy, tak bere tu mužskou roli, tu drsnost a takové hrubé chování na sebe.

(Eliška, 25 let, sociální pracovnice, syn 3 roky)

Výpovědi matek samoživitelek nasvědčují tomu, že požadavky žen se vlivem jejich zapojení na trh práce komplikují. Na jedné straně i nadále očekávají, že jejich partner bude rozhodujícím způsobem přispívat do rodinného rozpočtu, což mužům činí čím dál tím větší obtíže, na straně druhé ovšem požadují také větší participaci mužů na péči o domácnost. Zostřujícím se protichůdným tlakům jsou tak vystaveny nejen ženy ve snaze o skloubení pracovních a rodinných povinností, ale i muži, konfrontovaní s odlišnými požadavky svých partnerek.

Ze zkušenosti s dosavadní neschopností jejich partnerů vyhovět oběma požadavkům současně některé informatorky vyvozují závěr, že pro rodinu jsou nezbytným aktérem především ony, neboť se dokázaly adaptovat na situaci dvojí zátěže a zvládají jak tradičně „ženské“ aktivity, tak aktivity dříve výhradně „mužské“:

Já bych po těch chlapech totiž taky chtěla moc. Já bych chtěla, aby byli o něco aspoň v něčem lepší než já. A když už tam běhám s vrtačkou, přidělávám poličky, tak mně už potom přijde, že to by musel být nějaký úžasný v něčem, abych ho mohla aspoň v něčem obdivovat. Ale to už bych chtěla opravdu moc.

(Margareta, 29 let, koordinátorka volnočasových aktivit, syn 6 let)

Muži oproti tomu nejenže nerozšiřují své odpovědnosti o dříve „ženské“ pečovatelské funkce, ale navíc pozbývají schopnosti náležitě plnit povinnosti plynoucí z role živitele.

Proč se tedy rodiče rozcházejí?

Jaké jsou tedy příčiny nestability partnerství v současnosti? Ukazuje se, že z pohledu žen, jež ukončily vztah s otcem svých dětí, nelze akceptovat dosavadní rozdělení práce mezi partnery, jež se opírá o princip tradiční dělby rolí, pojímající muže jako hlavního živitele a ženu jako výhradní pečovatelku. Ženy se na poli finančního zabezpečení staví po bok mužům, spolu s nimi čelí zvyšování tlaku na pracovní výkon a flexibilitu a jejich tradiční roli částečně přebírají, v oblasti domácích povinností však k redistribuci mezi partnery zpravidla nedochází. Dvojí zátěž žen, jež z aktivní účasti v obou sférách vyplývá, se stává častou příčinou nespokojenosti, především pokud muž selhává i na pracovním trhu v důsledku rostoucí nejistoty práce. Pokud je žena nucena převzít odpovědnost za obě složky péče o rodinu – o její údržbu i financování – přestává vnímat muže jako nepostradatelného člena domácnosti a může dojít k rozhodnutí vztah s partnerem ukončit:

Už jsem se nestarala jenom o domácnost a jedno dítě, ale už jsem se starala o domácnost a dvě děti. A pak jsem začala chodit do práce, no a už toho začalo být na mě moc. Jelikož jsem dělala prodavačku, tak jsem chodila na ranní, odpolední směny, soboty, a když ráno odejdete do práce, máte uklizený byt, večer přijдете unavená a děti neobstarané, doma binec, tak se to docela zajídá. Takže z toho hlediska jsem říkala, na co toho chlapa mám. Takže jsem začala na něj útočit, že jestli se nezmění,

tak že se rozvedu. A on že bych to nezvládla a co bych si počala a tak. Až potom jsem přestoupila do podniku, a když už jsem si spočítala, že bych to tak nějak s dětmi finančně zvládla, tak jsem tu žádost podala.

(Šárka, 33 let, dělnice, syn 14 let, dcera 10 let)

V době, kdy partnerské vztahy a rodina obecně ztratily většinu svých tradičních funkcí, stává se rozvod či partnerský rozchod nejjednodušším řešením nefunkčnosti vztahu a neúplné rodiny se tak postupně stávají běžnou součástí sociální reality. Pakliže je individualizace v modernizující se společnosti nezvratným procesem a participace žen na trhu práce je jedním z jejích projevů, stává se přetrvávající genderové rozdělení rolí partnerů v rodině neudržitelným. Tradiční modely selhávají a dvě odlišná individua musí vyjednávat o novém rozvržení odpovědností nikoli na základě zažitých stereotypů, nýbrž na základě konkrétních podmínek, situace obou partnerů na trhu práce a potřeb rodiny i jejich jednotlivých členů.

Na závěr je nutné připomenout, že provedený výzkum, zaměřený na biografická vyprávění matek samoživitelek, si neklade nároky na postihnutí reality rozvodové situace jako takové. Jeho smyslem je načrtnout interpretační schémata vybraných žen, jež prošly zkušeností rozchodu s otcem svých dětí. Pro komplexnější zmapování problematiky by bylo potřeba zkoumat způsoby, jimiž situaci nahlízejí další aktéři, především jejich mužské protějšky.

Literatura

- BECK, Ulrich. *Riziková společnost. Na cestě k jiné modernitě*. 1. vyd. Praha : SLON, 2004. 431 s. ISBN 80-86429-32-6.
- BECK, Ulrich ; BECK-GERNSHEIM, Elisabeth. *The Normal Chaos of Love*. 1. vyd. Cambridge : Polity Press, 1995. 231 s. ISBN 0-7456-1382-9.
- BIERZOVÁ, Jana. Rozdělení domácích prací v rodinách s dětmi. *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, 2006, roč. 7, č. 1, s. 19 – 26. ISSN 1213-0028.
- DUDOVÁ, Radka. *Otcovství po rozchodu rodičovského páru*. [Disertační práce]. Praha : FF UK, 2007. 334 s.
- DUDOVÁ, Radka (ed.). *Nové šance a rizika : flexibilita práce, marginalizace a soukromý život u vybraných povolání a sociálních skupin*. 1. vyd. Praha : Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., 2008. 308 s. ISBN 978-80-7330-138-5.
- FIALOVÁ, Ludmila. K některým rysům demografického vývoje v České republice v závěru 20. století. *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, 2005, roč. 6, č. 1, s. 10 – 14. ISSN 1213-0028.
- GIDDENS, Anthony. *The Transformation of Intimacy : Love, Sexuality and Eroticism in Modern Societies*. 1. vyd. Oxford : Polity Press, 1992. 212 s. ISBN 978-0-7456-1239-3.
- HAŠKOVÁ, Hana. Pracující matky a genderové role ve výsledcích mezinárodního longitudinálního výzkumu. *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, 2005, roč. 6, č. 1, s. 22 – 27. ISSN 1213-0028.
- HOCHSCHILD, Arlie Russel. *The Second Shift*. 2. vyd. New York : Penguin Books, 2003. 322 s. ISBN 0-14-200292-5.
- CHALOUPKOVÁ, Jana. Faktory ovlivňující dělbu domácí práce v českých domácnostech a hodnocení její spravedlnosti. *Sociologický časopis*, 2005, roč. 41, č.1, s. 57 – 77. ISSN 0038-0288.
- KUCHAŘOVÁ, Věra. *Strategie harmonizace rodiny a zaměstnání-možnosti volby*. [cit. 2005-05-17]. Dostupné na Internetu: < <http://fss.muni.cz/struktura/katedry/spsp/page.php?id=49&position=003004001>>.

- RABUŠIC, Ladislav. *Kde ty všechny děti jsou? Porodnost v sociologické perspektivě*. 1. vyd. Praha : SLON, 2001. 265 s. ISBN 80-86429-01-6.
- SINGLY, François de. *Les uns avec les autres. Quand l'individualisme crée du lien*. 1. vyd. Paris : Armand Colin, 2003. 267 s. ISBN 2-200-26438-0.
- SINGLY, François de. *Le soi, le couple et la famille*. 2. vyd. Paris : Nathan/SEJER, 2004. 412 s. ISBN 2-266-13547-3.
- STRAUSS, Anselm ; CORBINOVÁ, Juliet. *Základy kvalitativního výzkumu. Postupy a techniky metody zakotvené teorie*. 1. vyd. Boskovice : Albert, 1999. 228 s. ISBN 80-85834-60-X.
- TUČEK, Milan [et al.]. *Česká rodina v transformaci : stratifikace, dělba rolí a hodnotové orientace*. 1. vyd. Praha : SoÚ AV ČR, 1998. 159 s. ISBN 80-85950-45-6.
- TUČEK, Milan ; MACHONIN, Pavel [et al.]. *Dynamika české společnosti a osudy lidí na přelomu tisíciletí*. 1. vyd. Praha : SLON, 2003. 428 s. ISBN 80-86429-22-9.
- VEČERNÍK, Jiří ; MATĚJŮ, Petr (eds.). *Zpráva o vývoji české společnosti 1989-1998*. 1. vyd. Praha : Academia, 1998. 364 s. ISBN 80-200-0703-2.
- VÍZNEROVÁ, Hana ; VOHLÍDALOVÁ, Marta. *Pracovní život v současné české společnosti*. [cit. 2006-12-7]. Dostupné na Internetu: <<http://www.soc.cas.cz/promeny/info/cz/25017/Kvantitativni-vyzkum.html>>.
- VOHLÍDALOVÁ, Marta. *Souvislosti pracovního, partnerského a rodinného života v současné české společnosti*. [cit. 2006-12-17]. Dostupné na Internetu: <<http://www.soc.cas.cz/promeny/info/cz/25017/Kvantitativni-vyzkum.html>>.

Autorka

je doktorandkou na katedře sociologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, kde zároveň působí jako výzkumná pracovníce. V minulosti se podílela na činnosti Francouzského ústavu pro výzkum ve společenských vědách (CeFReS) a jako externí spolupracovnice oddělení Gender a sociologie Sociologického ústavu AV ČR realizovala výzkum v oblasti sociologie rodiny. V současné době se zabývá problematikou životních trajektorií, historického vědomí, kolektivní paměti a generací. Vyučuje kvalitativní metody sociologického výzkumu na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze.

Kontakt: stepanka.pfeiferova@fhs.cuni.cz.